

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.44>**Артем Плосконос,**здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ**Андрій Саковський,**канд. юрид. наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП ТА ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті досліджено проблемні питання, які виникають під час використання спеціальних знань у процесі проведення допиту в межах розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів учасниками організованих злочинних груп та злочинних організацій. Проаналізовано поняття «спеціаліст» та криміналістичну категорію «спеціальні знання». Розглянуто форми використання спеціальних знань під час розслідування та окреслено основні напрями їх застосування, зокрема: одержання консультацій спеціаліста; участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих дій; проведення судових експертиз.

Визначено та систематизовано комплекс питань, які можуть бути вирішені під час допиту із залученням спеціаліста, а саме: питання, пов'язані з подоланням можливої протидії розслідуванню (спеціаліст, присутній під час допиту, може звернути увагу слідчого на нещирість допитуваного, неправдиві показання, які надає особа, окремі невідповідності отриманої інформації фактичній ситуації); питання, пов'язані з установами психологічного зв'язку з допитуваним та вибором ефективної тактики допиту; питання, пов'язані з формуванням базових знань у слідчого щодо ключових понять та термінів, які можуть стосуватися предмету допиту (надать слідчому можливість правильно та грамотно вести допит, сприятиме формуванню у допитуваного уявлення щодо обізнаності слідчого стосовно специфічних обставин та зменшить імовірність уведення його в оману); питання, пов'язані з формуванням переліку обставин, які підлягатимуть установленню та які утворюють предмет допиту; питання, пов'язані з вивченням організаційно-правових, нормативних, фінансово-господарських документів, які стосуються вчинення кримінальних правопорушень та визначення правильної послідовності їх пред'явлення різним категоріями допитуваних осіб.

Проаналізовано правові аспекти та тактичні особливості проведення під час допиту поліграфологічного дослідження та з'ясовано позитивні можливості поліпшення результатів допиту за допомогою використання поліграфа. Окреслено проблемні питання, які виникають під час використання спеціальних знань у процесі проведення допитів учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Процес розслідування будь-якого кримінального правопорушення пов'язаний із необхідністю дослідження обставин різних сфер суспільних проблем та життєдіяльності. У таких ситуаціях професійних знань слідчого, його досвіду або обізнаності щодо окремих питань, які потребуватимуть перевірки під час розслідування, може виявитися недостатньо для забезпечення повноцінного та всебічного аналізу подій, що, своєю чергою, може негативно вплинути на кримінальне провадження.

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [1]. Реалізація головних завдань кримінального провадження відбувається у тому числі шляхом використання спеціальних знань та залучення до процесу розслідування спеціалістів. Стаття 71 КПК України визначає поняття

спеціаліста у кримінальному провадженні як особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, а також його права, обов'язки та відповідальність [1].

Тактика слідчих (розшукових) дій неодноразово досліджувалася фахівцями в галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема: В.П. Бахіним, В.Д. Берназом, В.К. Весельським, В.І. Галаганом, В.Г. Гончаренком, В.А. Журавлем, В.О. Коноваловою, В.С. Кузьмічовим, Є.Д. Лук'янчиковим, О.В. Тарап, В.В. Тіщенком, Л.Д. Удаловою, П.В. Цимбалом, К.О. Чаплинським, С.С. Чернявським, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітьком та ін.

Безпосередньо актуальні питання допиту у своїх працях вивчали: В.О. Коновалова (тактика допиту свідків); В.Ю. Шепітько (психологія та тактика допиту неповнолітніх); В.К. Весельський (тактичні проблеми допиту); Т.П. Матюшкова (тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів); Н.М. Максимішин (криміналістичні та процесуальні аспекти судового допиту); Д.М. Піскун (тактичні та психологічні основи очної ставки); І.А. Колесник (тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків); Н.В. Павлюк (процес формування показань неповнолітніх); Н.М. Калинюк (тактика проведення очної ставки); О.М. Процюк (кримінальна процесуальна регламентація та тактика допиту неповнолітнього підозрюваного); І.А. Жалдак (тактика проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб).

Проте необхідно зауважити, що у наведених працях проблеми використання спеціальних знань під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій не досліджувалися.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, які виникають під час використання спеціальних знань у процесі проведення допиту в межах розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів учасниками організованих злочинних груп та злочинних організацій, а також розроблення на підставі отриманих результатів криміналістичних рекомендацій щодо залучення спеціалістів до проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій є однією з найпоширеніших форм використання спеціальних знань під час розслідування. Участь спеціаліста у проведенні

слідчих (розшукових) дій із позицій дотримання норм кримінально-процесуального закону може бути: обов'язковою в силу прямої вказівки закону; ситуаційно-рекомендованою нормами закону або факультативною (участь спеціаліста законом не зумовлюється, але є можливою і визначається рішенням слідчого виходячи зі специфіки слідчої ситуації та потреби у використанні спеціальних знань для встановлення конкретних обставин) [2, с. 89–90].

На відміну від поняття «спеціаліст» наукова категорія «спеціальні знання» законодавчо не закріплена, але вивчення практики застосування спеціальних знань дає змогу дійти висновку, що під спеціальними знаннями розуміють систему незагально-відомих, незагальнодоступних, науково обґрунтованих і практично апробованих знань теоретичного та прикладного характеру в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих унаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини під час розслідування [3, с. 120].

Ураховуючи, що в кримінальному процесуальному кодексі України не міститься дискреційний перелік слідчих (розшукових) дій, у ході проведення яких слідчий має право користуватися допомогою спеціаліста, можемо дійти висновку, що заборона на участь спеціаліста у будь-якій слідчій (розшуковій) дії законом не встановлена [2, с. 90].

Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами та злочинними організаціями (далі – ОЗГ), передбачає використання спеціальних знань. Ці знання можуть застосовуватися у таких різновидах: 1) одержання консультацій спеціаліста; 2) участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих дій (слідчого огляду, допиту, обшуку, слідчого експерименту тощо); 3) проведення судових експертиз. Причому під час розслідування даної категорії злочинів використовуються не лише традиційні спеціальні знання, а й нетрадиційні (складання психологічного портрета (профілю, запрошення спеціалістів-аналітиків, комплексні консультації тощо) [4, с. 48–49].

Отже, у кримінальному судочинстві спеціальні знання можуть використовуватися у процесуальній і непроцесуальній формах. Процесуальна форма передбачає залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) діях, а також під час призначення

і провадження судових експертиз. Непроцесуальні форми – це консультативна і довідкова діяльність обізнаних осіб, проведення ревізійних і аудиторських дій, участь обізнаних осіб в оперативно-розшукових заходах, у тому числі й проведення ними попередніх досліджень матеріальних об'єктів, надання технічної допомоги слідчому й оперативному співробітнику тощо [5, с. 402].

Кримінальні правопорушення, які вчиняються ОЗГ, є найбільш складними для розслідування, що, своєю чергою, зумовлює використання значно ширшого кола спеціальних знань під час кримінального провадження.

Так, за результатами опитування слідчих Національної поліції України встановлено, що 86% респондентів висловили позитивне ставлення щодо залучення спеціалістів під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі для проведення допиту, а 79% із них залучали таких спеціалістів (психологи, аудитори, економісти, спеціалісти в галузі інформаційних систем та технологій тощо) до безпосередньої участі під час допиту, одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту. Проте слід звернути увагу, що 10% із числа опитаних працівників вважають, що використання спеціальних знань під час розслідування необхідне лише у виняткових випадках, пов'язаних із набуттям кримінальним провадженням високого державного резонансу. І лише 4% респондентів не визначилися щодо доцільності залучення спеціалістів під час проведення допиту.

У наших попередніх дослідженнях ми неодноразово звертали увагу, що допит є не лише однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, а й найбільш тактично складною. Фактично без проведення допиту не відбувається жодне досудове розслідування, тому саме допит по праву вважається однією із найбільш розповсюджених слідчих (розшукових) дій [6, с. 173].

У своєму дослідженні Б.В. Романюк зазначає, що спеціалісти своїми спеціальними знаннями, уміннями та навичками сприяють слідчому в проведенні допитів. Ми цілком підтримуємо його позицію, оскільки запропоновані положення повністю відображають основні завдання, які повинні бути вирішені під час допиту із залученням спеціаліста. До таких заходів ученій відносить: консультації та пояснення під час підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії; виявлення певних біопсихічних даних особи та встановлення психологічного контакту з допитуваним; вибір у межах закону й етики засоби пси-

хологічного впливу на допитуваного; створення можливості точніше та повніше зрозуміти допитуваного, передусім фахівців, які використовують у розмові спеціальні професійні терміни; встановлення рівня обізнаності допитуваного щодо питань, які вимагають спеціальних знань; методичного спрямування допиту та формулювання запитань допитуваним; надання допомоги щодо правильно усвідомлення певних даних про обстановку й обставини злочину, що відтворені в показаннях особи, яку допитують; з'ясування на фаховому рівні спеціальних питань щодо виникнення та перебігу події злочину, причин та умов, що йому сприяли; опрацювання документів, що стосуються діяльності, пов'язаної з учиненням правопорушенням у певній галузі; встановлення обставин, способів та мотивів злочинних дій; припинення неправдивих показань; надання допомоги у фіксації технічними засобами процесу проведення допиту; складання зі слів допитуваного складного плану (схеми), фотороботу [7, с. 237–238].

Таким чином, залучення спеціалістів передбачає запрошення фахівців із різних галузей знань, охоплених такими сферами, як психологія, економіка, облік та оподаткування, фінанси та банківська справа, підприємництво, інженерія програмного забезпечення та інформаційні технології, кібербезпека, землеустрій та містобудування, медицина та діагностика лікування, фармація, релігієзнавство, мистецтвознавство тощо. Рішення про залучення цих фахівців приймає безпосередньо слідчий, керуючись слідчою ситуацією, яку необхідно вирішити на конкретному етапі розслідування. Своєчасність прийняття рішення про залучення спеціалістів для проведення допиту допоможе вирішити низку важливих питань.

На нашу думку, комплекс питань, які можуть бути вирішені під час допиту із залученням спеціаліста, можливо представити у вигляді такої системи: питання, пов'язані з подоланням можливої протидії розслідуванню (спеціаліст, присутній під час допиту, може звернути увагу слідчого на нещирість допитуваного, неправдиві показання, які надає особа, окремі невідповідності отриманої інформації фактичній ситуації); питання, пов'язані з установленням психологічного зв'язку з допитуваним та вибором ефективної тактики допиту; питання, пов'язані, з формуванням базових знань у слідчого щодо ключових понять та термінів, які можуть стосуватися предмету допиту (надать слідчому можливість правильно та грамотно вести допит, сприятиме формуванню у допитуваного уявлення щодо обізнаності слідчого

стосовно специфічних обставин та зменшити імовірність уведення його в оману); питання, пов'язані з формуванням переліку обставин, які підлягатимуть установленню та які утворюють предмет допиту; питання, пов'язані з вивченням організаційно-правових, нормативних, фінансово-господарських документів, які стосуються вчинення кримінальних правопорушень та визначення правильної послідовності їх пред'явлення різним категоріям допитуваних осіб.

Окремої уваги заслуговує залучення під час розслідування спеціалістів-поліграфологів. Із цього приводу абсолютно погоджуємося з позицією Л.Д. Удалової, що традиційні прийоми виявлення інформаційного стану суб'єкта й викриття неправди можуть бути не завжди результативними. Наявний арсенал криміналістичних засобів та прийомів викриття певною мірою обмежений, а межі їх застосування здебільшого детермінуються обсягом зібраних у справі доказів і можливостями їх використання під час проведення слідчих дій [8, с. 3–4].

Поліграф (polygraph) є різновидом психофізіологічної апаратури й являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів [9]. Нині існують дві форми використання досліджень із застосуванням поліграфа. Перша – залучення фахівця-поліграфолога під час проведення допиту особи для отримання криміналістично орієнтованої інформації (де результатом є психофізіологічне інтерв'ю, оформлене у вигляді, схожому на довідку спеціаліста); друга – проведення повноцінного експертного дослідження у формі судово-психофізіологічної експертизи (СудПФЕ) як самостійного виду експертизи з висновками експерта, які можуть виступати повноцінним доказом у суді [10, с. 117–120].

На думку поліграфолога Ж.Ю. Полковникової, безперечними перевагами використання поліграфа є можливість: зменшити коло підозрюваних або осіб, причетних до події розслідуваного злочину; визначити ймовірну роль опитуваної особи щодо планування, підготовки та вчинення конкретного злочину; оцінити достовірність інформації, яка повідомляється опитуваною особою, та на підставі цього висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події у цілому чи окремих її обставин; здобути оперативну значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо; отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші відомості для своєчасного проведення оперативно-розшу-

кових заходів і слідчих (розшукових) дій, а також для виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів; перевірити достовірність показань особи щодо обставин конкретного злочину; визначити коло осіб, причетних до злочину, або тих, які володіють інформацією щодо конкретного злочину; встановити місцезнаходження матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, у тому числі й безпосередньо під час обшуку; з'ясувати правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [11].

Водночас необхідно звернути увагу, що, крім позитивних тенденцій розвитку криміналістичної техніки, існує низка проблемних питань у застосуванні даного приладу. Перш за все це відсутність чіткої законодавчої регламентації порядку застосування поліграфа. КПК України не має прямої норми, яка б установлювала процесуальний порядок проведення такої слідчої (розшукової) дії. Водночас в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень зазначено, що з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (окрім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукового розроблення [12].

Висновки

Таким чином, можемо дійти висновку, що інститут використання спеціальних знань є важливим інструментом слідчого для забезпечення всебічного, неупередженого, повного та швидкого розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі за фактами вчинення злочинів організованими злочинними групами та злочинними організаціями. Необхідність застосування спеціальних знань під час допиту пов'язана з тим, що пізнання події злочину є складним процесом об'єктивної дійсності і вимагає від слідчого застосування широкого кола суспільних, природничих, технічних знань тощо. Ураховуючи доволі високу організованість осіб, які входять до складу злочинних груп та організацій, стає зрозумілим, що вирішення питань правового характеру стосовно легалізації можливостей повноцінного використання поліграфа під час проведення допиту надасть слідчим кардинально нові засоби та можливості отримання вербальної інформації, а також сучасні методи її перевірки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Мировська А.В. Тактика використання спеціальних знань під час проведення допиту при розслідуванні фальшивомонетництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 89–92.
3. Мировська А.В. Поняття використання спеціальних знань у ході розслідування фальшивомонетництва. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 2–3(2526). С. 115–122.
4. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями : монография. Харьков, 2000. 88 с.
5. Щербаковский М.Г., Кравченко А.А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. 68 с.
6. Плосконос А.І. Використання результатів оперативної діяльності під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 172–175.
7. Романюк Б.В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навчальний посібник. Київ : Аванпост-Прим, 2010. 304 с.
8. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 28 с.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
10. Мотлях І.О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів. *Право та державне управління*. 2011. Вип. 4. С. 117–120.
11. Половникова Ж.Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины. URL: <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm#Text>.
12. Про затвердження Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04>.

Artem Ploskonos, Andrii Sakovskyi. Use of special knowledge during the interrogation of members of organized criminal groups and criminal organizations

The article examines the problematic issues that arise when using special knowledge during the interrogation in the investigation of criminal proceedings on the facts of crimes committed by members of organized criminal groups and criminal organizations. The concepts of "specialist" and forensic category "special knowledge" are analyzed. The forms of use of special knowledge during the investigation are considered and the main directions of their application are outlined, in particular: obtaining specialist consultations; participation of a specialist in conducting certain investigative actions; conducting forensic examinations.

A set of issues that can be resolved during the interrogation with the involvement of a specialist is identified and systematized, namely: issues related to overcoming possible opposition to the investigation (the specialist present during the interrogation may draw the investigator's attention to insincerity, false testimony some discrepancies between the received information and the actual situation); issues related to establishing a psychological connection with the respondent and choosing effective interrogation tactics; questions related to the formation of basic knowledge of the investigator on key concepts and terms that may relate to the subject of the interrogation (will allow the investigator to conduct the interrogation correctly and competently, will help to form the interogee's awareness of specific circumstances and reduce the likelihood of misleading); issues related to the formation of the list of circumstances to be established and which form the subject of interrogation; issues related to the study of organizational, legal, regulatory, financial and economic documents relating to the commission of criminal offenses and determining the correct sequence of their presentation to different categories of respondents.

The legal aspects and tactical features of conducting a polygraph examination during the interrogation are analyzed and the positive possibilities of improving the results of the interrogation by using a polygraph are clarified. The problematic issues that arise during the use of special knowledge during the interrogation of members of organized criminal groups and criminal organizations are outlined.

Key words: expert, specialist, criminal proceedings, pre-trial investigation.